

Марина Тодоровић*

РУРАЛНО ДРУШТВО И РУРАЛНА ГЕОГРАФИЈА У ПРОШЛОСТИ И БУДУЋНОСТИ

Abstract: *Through out history rural society has progressed from primitive village community to modern, developed rural society. Until the first half of XXth century farmers were the largest and most important category in European society. Various geographical, climatic, economical, cultural, historical and other factors have made difference in rural societies in Europe and in Serbia it's self. In the second half of XXth century the role of rural society has significantly changed in social, political and economic system, which had big impact on development of villages and agriculture. In second part of this paper author considers relationships and changes of rural society with various ways of rural geography development. Rural geography rationally explains new premises of rural society with complete society processes and practical problems (reorganization of village communities, changes in their traditional agricultural structure, local community organizations and ethno culture) in the spot light of new rural paradigm – complementarily development. Therefore, the main interest of rural geographers is attractiveness of rural space. Second strong influence in rural geography development is creation of new technological methods, which enable more detailed and complexed geographical researches and has great applicative importance.*

Key words: *rural society, rural geography, changes*

Увод

Кроз историју рурално друштво еволурало је од примитивне сеоске заједнице до савременог, изразито развијеног, руралног друштва. До прве половине 20. века сељаштво у Европи представљало је најбројнију и најзначајнију категорију друштва. Различити географски, климатски, економски, историјски и други фактори створили су значајне разлике, како у Европи, тако и у Србији.

Научно интересовање за рурално друштво настаје крајем 19. и почетком 20. века, онда кад село и сељачко друштво (лат. "рус" – поље, село) бива захваћено глобалним друштвеним процесима индустријализације, урбанизације и модернизације. Тада се јавља потреба, да се читав сплет друштвених процеса и практичних проблема рационално схвате и објасне. У савременом свету рурално друштво пролази кроз бурне промене праћене великим тешкоћама уклапања у доминирајуће трендове модерног друштва. Ти проблеми су далеко снажније у тзв. транзицијским земљама средње и југоисточне Европе.

* др Марина Тодоровић, виши научни сарадник, *Географски институт «Јован Цвијић», САНУ*

Село је само један друштвени облик људских насеља у историји, а сељаци су људи који живе једним од могућих начина друштвеног живота, који више или мање, одговара њиховим личним или групним потребама, интересима и вредностима, те природним и културно-историјским околностима и условима .

Рурално друштво је, према Аврамовићу (1928; 6), «друштво за себе», односно «друштво које живи својим животом». Сељак, као окосница руралног друштва, углавном је и даље, у највећем броју случајева, конзервативан, тежи да «живи онако и онде како је и где навикао, и како су његови стари живели, посебно се тешко одаје другим занимањима Исић (2000; 11). Најчешће је врло традиционално везан за земљу, за своје имање и кућу.

Детерминанте руралног друштва

У досадашњој литератури о сељачком друштву, селу, сељаштву, сељачком начину живота и сличним категоријама руралне географије, уочљиви су многи покушаји дефинисања овог појмовног комплекса, од којих неки уносе више забуне, него што доприносе разумевању и објашњењу стварних односа. У том смислу МИТРОВИЋ (1998) истаће потребУ елиминисања грешке "circulus vitus", дефинисања у круг већег броја појмова где се у облику разних синтагми користи атрибут "сељачко" или "сеоско" (уз термине друштво, начин живота, радови, насеље, породица, домаћинство, и др.). Овај ризик се смањује онда када се читав склоп појава (процеса и творевина) сељачког друштва дефинише као целина, комплементарном применом аналитичких и синтетичких поступака и метода дефинисања.

Познати енглески руралиста Теодор Шанин сматра да непрецизна употреба појма "сељаци" често само сакрива друштвену стварност, или бар ни најмање не доприноси њеном расветљавању. "Сељаци" су постали мистификација кад год се о њима говори ван контекста, кад се термином "сељак" покривају и богаташ и сиромах, земљопоседник и закупац, газда и слуга из истог села (Шанин, 1981; 76). У том смислу говори и немачки руралиста Кетер када истиче да се немачка реч "Бауер" (сељак) не може адекватно превести на друге језике, јер се не може схватити њено право значење изван контекста специфичног друштвеног развоја северозападне Европе. Кробер истиче да су сељаци елеменат глобалног друштва који задржава свој рурални карактер упркос томе што живе у додиру са градовима; они су део ширег стратификацијског система у којем никад нису доминантна група. Сељаци нису изоловани, самостални и самодовољни као племенске популације, али су, слично њима, везани за свој стари племенски идентитет, међусобно интегрисани, везани за земљиште и традиционалне култове, за локалне обичаје и народну уметност. (Kroeber A. 1948).

У свом раду "Сељаштво као политички чинилац" Шанин (1966; 240-244) на следећи начин дефинише сељаштво: "Сељаштво сачињавају ситни пољопривредни произвођачи који уз помоћ простих средстава рада и радом своје породице,

производе углавном за сопствену потрошњу и за испуњавање обавеза према носиоцима политичке и економске моћи".

У том смислу можемо издвојити четири основна обележја, која карактеришу свако рурално друштво, то су

- (1) **породично газдинство** као основна јединица друштвене и економске организације,
- (2) **пољопривреда** као главни извор животних прихода,
- (3) **сеоски начин живота** и специфична **традиционална култура** малих руралних заједница и
- (4) **подређени положај**, тј. експлоатација сељака и власт моћника који су изван сељаштва.

Језгро сељачког начина живота, у свим сељачким друштвима је сељачко породично газдинство. Оно јесте основна структурна јединица сељачких друштава, али не би га ваљало схватити као неки издвојени чинилац у смислу некакве "теорије доминантног фактора" (Митровић, 1989). Породично газдинство пресудно одређује начин пољопривредне производње, али је и оно само друштвена творевина коју обликују све друге детерминанте сељачког начина живота

Феноменологија односа рурално-урбано друштво

Село и град су два различите друштвено-просторне форме која су у многим погледима комплементарна. Села су најстарија и најелементарнија, а градови најразвијенија и најсложенија људска насеља. И једани и други има своју посебну структуру и динамику, али нису независни један од другог. У равни друштвене морфологије изгледа да се глобални историјски процеси крећу од времена у којима су постојала само села ка времену када ће села потпуно нестати и када ће постојати само градови. Као што је постојало (примитивно) друштво без градова, тако је могуће замислити, и (модерно) друштво без села (Митровић, 1998). И кад нестане сељаштво у традиционалном смислу речи, у селу које тада буде постојало, постојаће неки друштвени облици и културни садржаји који су по својој структури и по друштвеним функцијама сродни оним који су престали да постоје.

Синтетички гледано, сваки витални проблем руралног друштва у извесном смислу показује се и као витални проблем урбаног друштва и обрнуто. Понирањем у суштину тих проблема, учљиво је да сваки од њих има своје "лице" и своје "наличје" које се наизменично појављује, зависно од тога да ли се на проблем гледа из перспективе села или из перспективе града. И због тога су село и град онтолошки (структурно и функционално) комплементарни облици друштвености: као периферија и центар, као извор и ушће, , као старо и ново и сл.

Галпин (1864-1947) је први од употребио појам "рурбан" који је сковао као методолошко средство за проучавање и опис особеног прожимања сеоских и градских обележја и ознаку за гранична подручја између села и града. КАЛЕТА, А. (1996) истиче неопходност обраћање веће пажње на амбивалентност савременог

стила живота становника села, који се налази између традиционалног "сеоског стила" и урбанизованог, "ни сеоског ни градског стила"; између прошлог "сељаштва", које одражава нормативни ред сеоске заједнице и данашњег села, које симболизује припадност многим, различитим, друштвеним структурама и системима вредности.

Некада је појам «рурални» схватан као социопросторни систем који стоји насупрот урбаном. У новије време појам «рурални» све се више изједначава са појмом «локални», те се ови термини све чешће појављују као синоними. (Ђорђевић, Тодоровић, 2006). Такав концепт прихватила је и развојна фондација ЕУ позната под називом ЛЕАДЕР која је за предмет интересовања и финансирања узела локални развој. Под руралним подручјем у ЛЕАДЕР-овом програму не мисли се само на разнолика природна подручја, него и на места где се одвијају различите функције и делатности, где становништво може да задовољи своје потребе.

Правци развоја руралне географије

Пручавања руралног друштва у Србији има прилично дугу традицију. Она почињу још од заснивања државног живота после ослобађања од Турака. Темељна научна истраживања руралног друштва тог периода везна су за истраживачку делатност великана српске науке, пре свих, Вука Карађића, Јована Цвијића и Сретена Вукосављевића. У то време, изузевши Војводину, социјална структура у селима била је врло хомогена и неиздиференцирана, што се може објаснити натуралном привредном и аутархичношћу сељачког живота. Након ослобођења од Турака, прилике су се брзо мењале: село је све више улазило у новчану привреду, његова структура је постајала све сложенија, а упоредо са њом јавља се и класно-имовинска диференцијација. Наша наука, захваљујући методама и резултатима Цвијићеве антропогеографске школе, међу првим у Европи дубоко је захватила и развила проблематику руралног друштва и сеоских насеља, извршивши значајан утицај на неке научне школе и методе истраживања. (Радовановић М, 1976)

Рурални географи виде село као један особени социјални простор у којем различити актери (појединци и групе у селу) на различите начине делују једни на друге и обликују специфичну мрежу односа типичну за сеоску заједницу.

Мало која географска дисциплина имала је тако различите фазе развоја као рурална географија. Када ово кажемо, пре свега, имамо на уму фазе њеног успона и падова код нас. Чини нам се да нећемо погрешити кад кажемо да су 60-70-те године период процвата те дисциплине. О томе најбоље сведочи Зборник радова са Првог Југословенског симпозијума о аграрној географији. Овом приликом неће се дати анализа и преглед развоја аграрне географије у Србији, јер је поводом 90-то годишњице рада Географског завода Универзитета у Београду учинио проф. Јаћимовић, који је дао изузетно детаљан приказ развоја, аграрне географије до тада (Јаћимовић, 1985).

У методолошком погледу рурална географија се не разликује толико од других географских дисциплина да би се могло с јаким разлозима говорити о некаквом њеном засебном методу. Ипак, природа њеног предмета, а нарочито традиција досадашњих истраживања, оправдава један осврт на оне теоријско-методолошке приступе који су посебно значајни за руралну географију. Преглед радова из руралне географије указује на постојање четири и изражена правца :

Први, и свакако најстарији је *морфогенетски правац*, који се, како истиче Илешкић, поистовећује са географијом аграрног пејсажа (Илешкић, 1967). Овај правац карактерише проучавање и описивање традиционалних руралних пејзажа. Не желећи да умањујемо значај наших претходника, морамо констатирати да је дескрипција, као правац и метода у географији, па наравно и у руралној географији, била метода једног времена, али у савременим условима непродуктивно је описивати нешто што има свој веременски, просторни и развојни карактер.

Даљим развојем и теоријско-методолошком разрадом морфогенетског правца настаје *социјални правац*, који своје поље истраживања налази у социјалним трансформацијама руралног простора, што његове теоријско-методолошке поставке битно приближава пољу истраживања руралне социологије.

Упоредо са развојем економске мисли и повећањем значаја профита, у руралној географији све више долази до изражаја *економски правац развоја*. Следбеници тог правца далеко већи значај придају резултатима пољопривредне производње, не везујући их за природногеографске факторе развоја руралних области. Присталице овог правца често су на самој граници између аграрногеографских истраживања и поље економије и агрономије.

Савремени правац развоја аграрногеографских истраживања, који је посебно јак у географским школама развијених земаља, резултат је незадрживог техничко-технолошког прогреса и условно га можемо назвати *техничко-технолошким* правцем. Основе овог правца заснивају се на примени рачунарског хардвера (опреме), софтвера (апликационих програма) и одређене организационо-апликативне структуре географских података. Нове технике и технологије, пре свега ГИС-а и даљинске детекције, омогућавају интегрисање различитих база података и њихово међусобно повезивање и проходност. На овај начин географија и све њене дисциплине опет добијају на актуелности. Нијаме, како истичу Кицошев и Ђурђевић (1996) предност и суштина географије у односу на друге науке, је у “обиљу разноврсних информација које она сабира, систематизује, класификује и трансформише у различите графиконе, табеларне апликације и моделе. Задирући све више у проблеме који тиште савременог човека - пренасељеност, глад, носивост Земље, угрожавање природне средине и екосистемске равнотеже - рурална географија, нудећи квалитетне одговоре на ове антрополошко-хуманистичке проблеме, све више добија на својој актуелности.

У светској пракси и литератури све је чешћи случај да у аграрногеографским истраживањима наилазимо на примену *методе сценарија* у оквиру кога се практикује израда сценарија или односа неког жељеног стања, уз предлог мера и праваца којима би се до њега могло доћи. Примена ове методе, уз примену симулација битно афирмише значај аграрно географска истраживања. Основна предност симулације је у томе што се експериментисање реалним објектима замењују експериментима на рачунару, чиме се може доћи до општих закључака о понашању система. Као резултат добијамо одговор на питање како се систем понаша и како би реаговао на разне промене и поремећаје. Рурална географија, као примењена и мултидисциплинарна наука, коришћењем савремених техничко-технолошких метода изборила је себи адекватно место у процесу доношења управљачких одлука.

У моменту када су науке које се баве селом достигле изванредан степен зрелости и одговарајући друштвени углед било је могуће да понуде један нови, шири, комплекснији и целовитији модел развојне политике према селу и руралном друштву, тзв. *модел интегралног руралног развоја* који се није могао конципирати само на основама истраживања једне научне дисциплине. У савременим условима ова сарадња на практичним задацима остварује се у оквиру интердисциплинарних истраживања села, сељаштва и пољопривреде која спроводе стручни тимови у којима рурални географи имају незаменљиву, а често и водећу улогу.

Савремени приступ проблематици руралног развоја, који дитектно произилази из нових развојних тенденција у руралном друштву, подразумева изучавање модалитета диверзификације руралне економије и очувања руралних вредности уз заштиту животне средине и сеоских предела. У том смислу, рурална географија, као модерна научна дисциплина, окренута је процесима преображаја традиционалног у савремено друштво, са основним циљем да својим изучавањима омогући:

- повећање конкурентности аграрног сектора
- побољшање стања животне средине
- диверзификацију руралне економије
- унапређење квалитета живљења у руралним областима
- и свеукупно, одрживи развој руралних подручја

Дакле, рурални простор није само “природно-пољопривредни” резерват, већ он добија и другачије форме и садржаје. У урбаном (пост)индустријском друштву рурални региони постају носиоци следећих развојних функција (Црквенчић, 1991):

- *стамбена функција* која мењањем социоекономске структуре становништва постаје све сложенија,
- *пољопривредно-производна функција*,
- *функција индустријске производње*,
- *те функција кориштења слободног времена*.

У савременом светлу, сељак није само произвођач сировина, он сада добија и нове улоге и задатке, јер постаје чувар пејзажа, заштитник баштине и традиције, а сам

рурални простор постаје привлачан материјални и културни ресурс. “Рекомпозиција” руралног друштва, тражи атрактивније, богатије, разноврсније село са развијеном целокупном инфраструктуром, подразумевајући притом одређене еколошке и економске параметре напретка, али и све веће поштовање социокултурних и еколошких посебности. Са становишта атрактивности руралних простора, самом руралном простору, као објекату посебне научне пажње, мора се прићи уважавајући развојне специфичности раличитих простора. Посебну пажњу треба посветити специфичностима и компаратвним предностима појединих сеоских средина, које неминовно утичу на положај, перспективе и атрактивност простора. У том смислу, привлачност руралних региона може се просматрати кроз призму два дијаметрално различита развојна модела, са изразитим регионалним разликама, примереним регионалним специфичностима и расположивим ресурсима (Тодоровић, 2007):

- *економски интегисана рурална подручја лоцирана близу урбаних центара и интермедијални рурални простори*, са интензивном пољопривредном производњом, претежно тржишно оријентисаном, који као такви представљају најпогоднији простор за даље промене и напредак. Такве средине имају одређене предиспозиције за ефикасан развој, од повољног географског положаја, расположивих придоних ресурса до све развијенијих социјалних фактора. То су пре свега подручја већих насеља, или пак она која су добро повезана са њима. Она, по правилу имају знатно повољнију инфраструктуру, бољу саобраћајну повезаност, а развијене телекомуникације омогућују квалитетну везу са целим светом. Пружају успешно егзистирање релативно великог број предузетника чија економска снага почива у диверзификацији и развоју руралног бизниса на мултифункционалном газдинству и ван њега. Ти простори постају привлачни за различите старосне, професионалне и имовинске групације: предузетници и имућни слојеви долазе због престижних разлога, запослени са «слободнијим радним режимом» због пријатнијег животног амбијента у селу, док пензионери и сиромашнији друштвени слојеви због јефитнијих услова живота и рада, као што су: јефтинији живот, ниже цене становања, лакши долазак до плаца за изграју привредних објеката, кућа и сл. Живот у руралној средини и руралном друштву има у други низ погодности, Жупанчић (2000) наводи: живи се у «крлу природе», интензивнији су родбински, комшијски, пријатељски односи и сл.

- *забачене руралне области*, услед свог периферног и екстремног положаја, климатских и педолошких ограничења, ниске густине насељености, инфраструктурне неразвијености, неповољних услова за развој пољопривреде, захваћене су снажним процесима «пражњења» и «одумирања» села који захветвају веома интензивне одрживе, субвенционе мере. У западној пракси она се обележавају као подручја са слабијим условима (less favorable areas), и деле се на (USDA, 2004): (1) планинска подручја, (2) подручја угрожена напуштањем, (3) подручја са специфичним ограничењима, где управљање земљиштем има за циљ одржавање и унапређење животне средине, пејсажа и туристичких атрактивности). Ова подручја располажу значајним природним ресурсима за развој сточарства, као основне привредне гране, а потом шумарства, туризма и осталих комплементарних

делатност, са ослоном на здраву храну, еко–етно туризму, специјалним услугама и сл. То су области високовредних природних ресурса погодних за пружање специјализованих производа и услуга познатог/дефинисаног географског подручја (шарско јагње, шарски качкавал, пиротско јагње, хомољски сир, сјенички сир итд.). У новије време ти простори добијају нове функције у очувању еколошке равнотеже, геонаслеђа, биодиверзититета, чувању и оплемењивању природе и сеоског окружења. То су простори који су атрактивнији за краће, туристичке боравке, него за стални вид становања. У тим просорима сељаци постају «вртлари планете» и чувари природе (landscape quardian) и у њима се развајују производне зоне (за пољопривреду и шумртво), али и зоне конзервације и рекреативног негованог пејзажа. У европским научним круговима значај ових простора постаје све евидентнији, те нечуди бројност пројеката оријентисана на одрживост ових регија.

Увазавајући развојне потребе савременог друштва основни стратешки правци даљег развоја руралне географије у наредном периоду морају бити усмерена ка: подстицању руралног регионалног развоја у складу са њиховим специфичностима; заустављању депопулационих токова; развоју и промоцији локалних производа и сеоских вредности, односно економских, културних, и других особености руралних подручја и дефинисању и евидентирању руралних ресурса са одговарајућом базом података.

Литература

Аврамовић, М. (1928). *Наше сељачко газдинство*. Београд.

Јаћимовић Б. (1985): Развитак, правци и методе пољопривредне географије. У *Развитак и примена географске науке у Србији за протеклих девет деценија*, Посебна издања (књ. 3). Београд: Одсека за географију и просторно планирање

Ђорђевић, Ј., Тодоровић, М., (2006). У сусрет новим развојним концептима руралног развоја. У *Гласник Српског географског друштва* (св.2.).

Crkvenčić, I. (1991). Turizam u agrarnim područjima, *Acta turistica*, (vol 3, 8-28) Zagreb

Župančić (2000). Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela. u: Selo u tranziciji, *Sociologija sela*, Zagreb.

Исић, М. (2000). *Сељаштво у Србији 1918-1941*, Београд.

Kaleta, A. (1996). Revitalizacija rustikalnih prostora Evrope, t. 1. *Seosko društvo* (str. 15-21). Vroclav-Varšava-Krakov

Кицешев С., Ђурђев Д.С. (1996): Климатолошки информациони систем као део ГИС-а, *Први југословенски скуп о ГИС технологијама* (стр. 70) Београд.

- Kroeber A. (1948). *Antropology*. New York: Harcourt Brace and Comp.
- Koetter H., Bauer, u: Woerterbuch der soziologie (s.77). У МИТРОВИЋ, М. (1998). *Социологија села*, изд. Београд: Социолошко друштво Србије
- Lynch, K. (2005). *Rural-urban Interaction in the Developmnihg World*, Routledge.
- Митровић, М. (1998). *Социологија села*, изд. Београд: Социолошко друштво Србије
- Митровић, М. (1989). *Наше село између прошлости и будућности*. Београд: Научна књига
- Радовановић М. (1976). *Увод у географију насеља*, скрипта у рукопису, Београд: Архитектонски факултет
- Шанин, Т (1981). Дефинисање сељака, *Марксистичка мисао*, (бр.1). Београд.
- Šanin, Т (1966): Peasantry as a political factor, u: MITROVIĆ, М. (1989).: *Naše selo izmedju prošlosti i budućnosti*. Београд: Naučna knjiga
- Todorović М., (2007): “*Rural Societies And The Attractiveness Of Rural Regions*” рад у штампи , Leibniz-Institut für Länderkunde
- www.euromountains.net (access: 19.01.2007)
- www.leader.com (access: 28.01.2006)